

28. Там само. – Стлб. 382.
29. Там само. – Стлб. 383.
30. Там само. – Стлб. 386.
31. Там само. – Стлб. 387.
32. Там само. – Стлб. 385.
33. Там само. – Стлб. 385386.
34. Там само. – Стлб. 389390.
35. Там само. – Стлб. 391, 394.
36. Там само. – Стлб. 396.
37. Там само. – Стлб. 387.
38. Там само. – Стлб. 395.
39. Там само. – Стлб. 400, 403.
40. Там само. – Стлб. 400403.
41. Там само. – Стлб. 388.
42. Там само. – Стлб. 402.
43. Там само. – Стлб. 401.
44. Там само. – Стлб. 1069.
45. Там само. – Стлб. 1088.
46. Там само. – Стлб. 1085.

Надійшла до редакції 16.11.2014 р.

ББК ТЗ(4УКР55)621-281

НЕСТАНДАРТНІ МЕТОДИ ВИРІШЕННЯ ЖИТЛОВОЇ ПРОБЛЕМИ 1920-Х РР. (НА МАТЕРІАЛАХ ДОНБАСУ)

І. О. Дмитрик

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена вивченню житлової кризи 1920-х рр. Наявний рівень забезпеченості оселями та якість житлових умов абсолютно не відповідали потребам населення. З'ясовано, що характерна для всієї республіки нестача житла на теренах Донбасу ускладнювалася урбанізаційними процесами та приймала катастрофічні масштаби. Подолати кризу намагалися різними шляхами. Використовувалися методи, спрямовані на штучне покращення статистичних показників.

Ключові слова: житлова криза, житлове будівництво, гуртожитки, перерозподіл житла, Донбас.

На початку 1920-х рр. дефіцит житла посідав чільне місце у переліку нагальних проблем міського населення Донеччини. Найбільш ефективним та логічним засобом подолання житлової скрути було будівництво (відомче, індивідуальне та кооперативне). Проте, паралельно використовувалися інші механізми, які мали на меті не стільки поліпшення житлових умов громадян, скільки створення потрібної статистики та імітацію результативності. Розгляд таких механізмів становить певний науковий інтерес.

Житлова політика радянської держави та окремі її аспекти стали популярними темами у новітній історіографії, привертають увагу вітчизняних та російських дослідників [1]. Серед авторів, які виокремлюють неординарні підходи до вирішення проблеми слід назвати А. І. Черних, М. Г. Меєровича, О. М. Мовчан. Перша дослідниця називає діяльність влади у цій сфері «революційним житловим перерозподілом» [2]. М. Г. Меєрович вважає, що влада була зацікавлена в постійному дефіциті житла для населення, оскільки оселі в такій ситуації перетворювалися на засіб тиску та маніпуляції [3]. О. М. Мовчан характеризує законодавчі норми та реальні практики адміністративних виселень, «ущільнень», перерозподілу житлового фонду в УСРР [4].

Джерельною основою вивчення теми стали опубліковані та архівні матеріали (документи Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Державного архіву Донецької області, Державного архіву Луганської області). Для даної публікації виявилися корисними такі різновиди джерел: законодавчі документи вищих органів влади та актові документи виконавчих органів усіх рівнів; діловодні документи Донецького губернського та окружних комітетів КП(б)У, профспілок; статистичні документи; періодична преса. Щодо останньої, було залучено регіональні видання 1920-х рр.: «Донецкий профессионалист», «Бюллетень Сталинского окружного совета профессиональных союзов», «Профилактическая хроника Сталинского округа», «Вестник Донугля».

Метою даної статті є розгляд державної політики, її стандартних і прихованих ініціатив, спрямованих на покращення житлових умов певних категорій населення та розширення житлового фонду регіону в період нової економічної політики.

Почнемо з характеристики житлового питання періоду НЕПу. Вербальне наділення пролетаріату класовими перевагами виглядало непереконливо, враховуючи, що представники робітничої верстви не відчували кардинального поліпшення свого становища. Більше того, промисловий Донбас займав останнє місце за показниками забезпеченості мешканців житлом. Документ інспекції НКВС у справах комунального господарства від 5 травня 1925 р. під назвою «Доповідь про стан житлового питання в Україні» містить цікаві пояснення, які ґрунтувалися на вивченні динаміки населення та масштабів руйнації приміщень в різних регіонах республіки [5]. Комбінація цих факторів призводила до трьох можливих ситуацій. Перша була притаманною Одесі, Херсону, провінційним містам Подільської та Волинської губерній, де скорочення чисельності населення виявилось вагомим, ніж руйнування осель. Друга характеризувала Харків, в якому збережений у цілісності житловий фонд не відповідав інтенсивному збільшенню кількості мешканців. Третя ситуація була найгіршою, оскільки обидва чинники діяли в одному напрямку: одночасно зростала чисельність населення та відбувалась втрата придатних до використання помешкань. Уособленням такого варіанту був Донбас, у якому житлова проблема трансформувалася в житлову кризу. У 1923 р. середній показник житлової забезпеченості одного городянина по Україні становив 11,6 кв. арш. (при гігієнічній нормі в 18 кв. арш.); в Артемівську він дорівнював 9,8, в Сталіно – 9,6, а в селищах міського типу Донецької губернії – 9,4 кв. арш. [6].

Державні та партійні органи побоювалися прогнозованих негативних наслідків житлової скрути: зниження продуктивності праці, плінності робочої сили, посилення захворюваності, поширення епідемій. До переліку можна додати приховані чинники – обман очікувань, розчарування та пошук винних. Щоб не гіперболізувати психологічну залежність пересічного громадянина 1920-х рр. від перспективи ніколи не подолати свою житлову скруту, зауважимо, що на той час люди ще не були призвичаєні до обов'язкового державного забезпечення оселею. Але не можна заперечувати, що абсолютна відсутність житла чи брак особистого простору при вимушеному колективному способі побутування викликали озлобленість та спотворення відносин між

людьми. Так, у Кадіївському районі Луганської округи станом на лютий 1925 р. більшість робітників мешкала в темних маленьких кімнатах в умовах страшенної скупченості, через що часто траплялися інциденти: суперечки, а подекуди й бійки. Нерідко бажаючим поліпшити своє становище доводилося поселятися в сараях, обмазавши їх глиною та влаштувавши печі [7].

Водночас, для працівників Горлівського рудоуправління Артемівської округи погані житлові умови були приводом для невдоволення та агресивного ставлення до адміністрації. Міра роздратованості відбивалася в репліках робітників: «Коли ще раз відбудеться революція, ми розрахуємося з новою буржуазією, яка позаймала не свої місця» [8].

Самостійне вирішення проблеми для тих, хто не мав даху над головою, полягало у будівництві з підручних матеріалів землянок та інших мало придатних для життя видів помешкань, або оренді кімнати в найближчих селах. Обидва варіанти супроводжувалися певними проблемами і незручностями. Так, з тексту інформаційного звіту Артемівського окружного комітету КП(б)У за липень-вересень 1925 р. дізнаємося, що значна частина робітників Костянтинівського району мешкала на горищах, але погані житлові умови підштовхували їх до постійних міграцій з одного підприємства на інше в пошуках кращих «житлових» гарантій. Водночас, працівники Лиману були змушені щодня витрачати до шести годин на подолання відстані від орендованого в селі житла до місця роботи [9]. З інших документів відомо, що дистанції нерідко сягали трьох–п'яти верст [10], до того ж, орендна плата влітку 1925 р. доходила до 10-15 крб. за місяць [11]. Вказані фактори впливали як на настрої робітників, так і на продуктивність праці.

Відповідно до проголошених класових пріоритетів влада мала опікуватися поліпшенням матеріального стану пролетаріату, в тому числі першочерговим вирішенням житлових проблем цієї верстви. Однак, брак вільної житлової площі та коштів для створення нової унеможливив швидке розв'язання цього питання, змушував шукати більш складні варіанти. Наприклад, вдаватися до штучного зменшення кількості осіб, які претендували на отримання кімнат від підприємств, шляхом звільнення під час скорочень сімейних робітників та відмови від прийому на роботу одружених. Зазначені випадки мали місце в Артемівській окрузі влітку 1924 р. [12]. Зрозуміло, що таким чином адміністрація «заощаджувала» житловий фонд на дружинах та дітях представників пролетаріату, крім того, неодружених працівників легше було розмістити в казармах та гуртожитках. Але подібні кроки були вкрай непопулярними.

Використовувався ще один метод, який отримав більшу підтримку і був ідеологічно обґрунтованим, – перерозподіл наявного житла. У нашому регіоні він дещо відрізнявся від подібних процесів у великих містах, що являли собою старі культурно-адміністративні центри. У Донецькій губернії зміст реформи полягав не стільки в кардинальній зміні якості робітничих осель завдяки переселенню з «халабуд» до «панських» апартаментів, скільки у збільшенні придатних для проживання помешкань (визначальним критерієм була не комфортабельність, а наближеність до копалень чи заводів).

Підтвердженням тому була постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів від 22 жовтня 1924 р. «Про адміністративне виселення нетрудового елементу з будинків, розташованих у районах копалень, фабрик і заводів Донецького басейну», яка надавала право Донецькому Губернському Виконавчому Комітету адміністративним шляхом виселяти з територій рудничних та фабрично-заводських поселень нетрудове населення, яке не було пов'язано з виробничою діяльністю підприємств [13]. До цієї категорії належали особи, позбавлені виборчих прав і ті, хто перебував на їхньому утриманні. Цікавою деталлю постанови була невизначеність можливості отримання натомість будь-якого житла тими, кого виселяли. «Надати нетрудовому населенню, в міру змоги (підкреслено автором),

помешкання в інших, найближчих до їхніх колишніх квартир, районах Донецького басейну, й, в першу чергу, в оселях, що були звільнені робітниками у зв'язку з переселенням до більш зручних квартир» [14]. Таке формулювання залишало остаточний вибір за місцевими органами влади, які були вільні приймати рішення в залежності від обставин і власного бажання. Проведення всієї процедури виселення доручали комісії під керівництвом члена президії Донецького губерньського виконкому.

Про особливості реалізації постанови відомо завдяки архівному документу під назвою «Доповідь про виселення нетрудового елементу та не пов'язаних із виробництвом осіб з територій рудничних та фабрично-заводських поселень» [15]. Механізм виселення складався з кількох етапів. Спочатку керівництво заводу чи рудоуправління мало звернутися до районного або окружного виконкомів, які через свої комісії у двотижневий термін проводили квартирні обстеження й складали перелік осіб, що підлягали виселенню. Потім ці реєстри із висновками окрвиконкомів розглядалися губерньською комісією, яка виносила остаточне рішення. Ця ж комісія приймала скарги громадян на помилкове включення їх до переліку.

Що стосується результатів акції, в документі наявна цікава таблиця, яку можна датувати кінцем 1924 р. Наведені в таблиці дані свідчать, що за цей час з усіх рудничних і фабрично-заводських селищ Донбасу адміністративним шляхом було виселено 308 родин непростетарського походження, ущільнено 7, переселено також 7 родин. Найбільш завзято таким чином намагалися забезпечити кімнатами робітників Костянтинівки (виселено 90 «нетрудових» родин), Горлівки (виселено 42 родини) та Попасної (виселено 41 родину). Але, враховуючи гострий дефіцит житла, який відчувався протягом 20-х рр. XX ст. у Донбасі, подібні кроки не приносили помітного поліпшення житлових умов робітників та службовців.

Ще одне незвичайне рішення містилося в обов'язковій постанові № 69 Сталінського окрвиконкому від 17 вересня 1927 р. під назвою «Про заходи боротьби з житловою кризою і спекуляцією житловими приміщеннями» [16]. Поряд з іншими пунктами городянам міст Сталіне та Дмитрієвськ пропонувалося «виявляти» квартири та кімнати, що залишалися вільними впродовж п'яти діб, і заявляти про це. У такий спосіб особливо пильні громадяни отримували пріоритетне право на вселення до знайденого ними приміщення, якщо обстеження підтверджувало їхню житлову скруту.

Поряд із різноманітними маневрами потрібні були більш логічні та традиційні методи боротьби з обмеженістю житлового фонду – будівництво.

Перше місце серед забудовників у Донецькому регіоні безперечно належало державним органам, які протягом 1923–1926 рр. створили 61,5 % від загального обсягу нововведеної житлової площі. Житлове будівництво Донбасу здійснювалося, в першу чергу, транспортними та промисловими трестами («Південсталь», Південний машинобудівний трест, «Донвугілля» і т. ін.), які намагалися вирішити квартирне питання своїх робітників та службовців. Налагодити роботу вони змогли після закінчення громадянської війни та голоду. Так, «Донвугілля» розпочало будівельний сезон навесні 1923 р. після семи років повного застою, але відразу задекларувало серйозність намірів [17]. Будівництвом нових осель та ремонтом старих було охоплено 24 рудники; всього за 1923 р. трестом було зведено 150 чотириквартирних будинків, 9 гуртожитків і 4 казарми.

Лейтмотивом статей місцевої преси з цієї теми були співзвучні гасла: «Буде житло – буде вугілля!» і «Кожен новий будинок збільшує видобуток вугілля!» [18]. Втілювати гасла в життя було доволі складно. Навесні 1925 р. в колоніях підприємств «Донвугілля» щільність заселення була дуже високою: у Горлівці з усіма службами на одну особу припадало 0,9 кв. саж., у Кадіївці – 0,65 кв. саж. У подібному становищі були робітники «Південсталі»: на Сталінському комбінаті цей показник дорівнював 1,16 кв. саж., а в приміщеннях казарменого типу знижувався до 0,53 кв. саж. [19].

Що стосується характерних рис відомчого будівництва, про них можемо судити за прикладами діяльності «Донвугілля» в цій сфері. З метою здешевлення робіт та прискореного розширення житлового фонду трест свідомо вдавався до двох хитрощів. По-перше, «Донвугілля» наполегливо будувало будиночки легкого типу (дерев'яні), які серед новобудов 1925/1926 р. складали 70 %. Це давало можливість розмістити на 4000 осіб більше, ніж було передбачено первісним кошторисом. Але такий підхід загрожував необхідністю подальших капіталовкладень в утеплення та ремонт житла. Зрештою, перспектива експлуатації дерев'яних конструкцій була набагато коротшою, ніж кам'яних.

Другим варіантом виправлення статистики була першість гуртожитків в інфраструктурних проектах. Протягом 1925/1926 р. «Донвугіллям» було збудовано 427 гуртожитків з 12488 місцями для холостяків, а до нових сімейних будинків могло вселитися лише 7512 робітників. Профспілки вказували, що з 1000 робітників Донбасу 779 були одруженими, а 221 – одинаками [20]. Ось чому в 1927 р. гуртожитки регіону в значній мірі являли собою пересильні пункти для сімейних працівників або залишалися напівпорожніми. Отже, промисловість отримувала від диспропорції у житловому будівництві не стільки економію, скільки додаткові проблеми у вигляді плинності робочої сили (у Сорокинському рудоуправлінні протягом року змінилося близько 20 тис. робітників при 3 тис. робочих місць).

Для адміністрації підприємств активна участь у розширенні житлового фонду регіону була елементом кадрової політики. З метою затримання професійно досвідченої робочої сили новобудови надавалися переважно кваліфікованим старим робітникам.

Друге місце займало індивідуальне житлове будівництво (37,9 % житлової площі, зведеної протягом 1923–1926 рр.). Воно мало велике значення впродовж всього періоду НЕПу. На початку 1920-х самостійна забудова не мала альтернатив, оскільки інших видів ще не було. Але й наприкінці 1920-х рр. від цієї форми будівництва не могли відмовитися, хоча вона характеризувалася найнижчими стандартами якості.

Як правило, результатом власних зусиль людини ставав невеликий будинок з 1–3 маленькими кімнатами без зручностей, побудований найпростішим способом з найдешевших матеріалів, переважно без дотримання технічних і санітарних вимог. По суті, більшість із них були сільськими хатами. У цій категорії зустрічалися найгірші наслідки практики дешевого та швидкого будівництва. При обстеженні побутових умов шахтарів Чистяківського району в квітні 1928 р. біля шахти № 9 (Кошелівки) було оглянуто 8 сімейних будинків. Два з них виявилися землянками, які не були зареєстровані в конторських книгах, решта – літніми кухнями без фундаменту, підлоги та стелі, утеплені ззовні землею та гноєм, а зсередини обмазані глиною. У такій оселі з однієї кімнати розміщувалося від 6 до 11 осіб, тобто 2–3 родини з маленькими дітьми [21].

Не слід забувати, що до категорії індивідуального належало сільське житлове будівництво. Воно не було забезпечено кредитами чи пільгами держави, велося стихійно, без дотримання технічних норм та планування. Зрозуміло, що про влаштування зручностей всередині хати не йшлося. Про проблеми селян-забудовників відомо небагато: в селах Макіївського району селяни не в змозі були замовляти віконні рами потрібних розмірів через їх високу вартість, тому або випадково купували будь-які на базарі, або використовували рами зі старих будинків. У результаті виходили маленькі віконця без кватирок і напівтемні хати. З боку санітарного лікаря в 1925 р. лунали заклики допомагати селянам-забудовникам хоча б постачанням готових віконних рам нормальних розмірів з кватирками [22]. Зважаючи на невирішеність житлової кризи в містах та селищах Донбасу, напевно чи подібні заходи мали місце протягом НЕПу.

Окрему нішу в справі збереження, відбудови та створення нового житлового фонду займала житлово-орендна та житлово-будівельна кооперація. Діяльність товариств житлово-орендної та робітничої житлово-будівельної кооперації в Донбасі в

період НЕПу вже була предметом нашого вивчення [23]. Питома вага цієї форми будівництва була дуже скромною. У загальному обсязі житлового будівництва в регіоні, яке здійснювалося протягом 1923–1926 рр., кооперативній формі належало 2909 м² житлової площі або 0,6 % [24]. У подальший період результати діяльності товариств були набагато суттєвішими: в Луганській окрузі кооперативне будівництво в 1926/1927 р. за кількістю жилплощі займало 10,6 %, а за витратами на роботу – 12,7 % [25]. Продемонстрована тенденція зростання активності будівельних товариств наприкінці 1920-х рр. була характерною для інших округ Донбасу.

На жаль, все різноманіття методів і зусиль з боку центральної та місцевої влади, товариств кооперації, промислових трестів і населення, спрямованих на подолання житлової кризи, не змогли компенсувати швидких темпів та значних розмірів урбанізаційних процесів у Донбасі.

Отже, можна стверджувати, що протягом НЕПу житлова скрута в Донбасі залишалася постійним чинником. Соціальні очікування нового побуту, запорукою якого могло стати гідне помешкання, не вдалося втілити в життя навіть за допомогою «творчих» підходів до житлової політики. При цьому до категорії нестандартних методів вирішення кризи відносимо ті, що виходять за рамки створення нової житлової площі, або пов'язані з певними схемами в межах формування житлового фонду. Такі підходи сьогодні виглядають незвичними, однак в період 1920-х рр. сприймалися як буденні, бо відповідали ідеологічним засадам розвитку країни (класовий підхід), або просто не були відомими широкому загалу населення. Серед ідеологічно виправданих і корисних методів першість належала перерозподілу наявних осель. Регіональна специфіка цього процесу виявлялась у виселенні нетрудового елементу з територій рудничних та фабрично-заводських поселень. Відповідно, робітники отримували не панські апартаменти, а житло зі стандартними для таких поселень показниками якості та благоустрою. Серед прихованих механізмів, що штучно «покращували» статистику, тому не афішувались, були: а) практика звільнення під час скорочень сімейних робітників, відмова від прийому на роботу одружених з метою «заощадження» відомчого житлового фонду на дружинах і дітях робітників; б) невиправдана орієнтація відомчого будівництва на спорудження казарм і гуртожитків; в) прискорене розширення відомчого житлового фонду шляхом зведення будинків легкого типу (дерев'яних).

Слід зазначити, що вивчення специфічних методів вирішення житлової проблеми не вичерпується запропонованою публікацією. Серед перспектив дослідження можна назвати порівняння кількісних характеристик перерозподілу житла в Донбасі в період НЕПу з параметрами цього процесу в інших регіонах республіки.

РЕЗЮМЕ

Статья, основанная на материалах местной прессы и архивных документах, посвящена изучению жилищной проблемы 1920-х гг. Существовавший уровень доступности комнат и качество жилищных условий совершенно не соответствовали потребностям населения. Установлено, что типичная для всей республики нехватка жилья на территории Донбасса усугублялась урбанизационными процессами и приобретала катастрофические масштабы. Это оказывало крайне негативное влияние на экономическое и социокультурное положение городского населения региона.

Преодолеть кризис пытались различными методами. К стандартным механизмам расширения жилищного фонда следует отнести строительство новых помещений силами государственных органов, частных лиц и жилищной кооперации. Первое место среди застройщиков в Донецком регионе занимали ведомства. На втором месте находилось индивидуальное строительство. Использовались методы, направленные на искусственное улучшение статистических показателей. Среди них: перераспределение

имеющихся комнат в пользу рабочих и служащих; практика увольнений семейных работников; неоправданная ориентация ведомственного строительства на сооружение казарм и общежитий; быстрое расширение ведомственного жилищного фонда за счёт строительства домиков лёгкого типа (деревянных). В этом перечне нестандартных практик идеологически правильным считалось выселение «нетрудовых элементов». Региональная специфика этого процесса заключалась в том, что процедура выселения происходила не в крупных благоустроенных городах, а в фабрично-заводских посёлках. Соответственно, рабочие переезжали не в роскошные квартиры, а получали скромное жильё.

Ключевые слова: жилищный кризис, жилищное строительство, общежития, Донбасс.

SUMMARY

The article is devoted to study of the house crisis in 1920-s on base of material local presses and archive documents. The existed level of availability of rooms and quality of living conditions did not satisfy the demands of the inhabitants. It is determined that republican housing problem on the territory of Donbas was aggravated by urbanization processes and acquired the scale of the crisis. This fact had the extremely negative impact on economic and sociocultural situation of urban population of the region.

The author highlights various forms of the fight with house problem, such as standard and secret forms. Standard methods for the expansion of the accommodation were department, private and cooperative construction. The first place among developers in the Donetsk region was occupied by public authorities. In second place was private housing construction. There were other methods that artificially improved statistics: the redistribution of rooms in favor of workers and employees; the dismissal of those workers who have family; the construction of barracks and hostels instead of the usual housing; the rapid expansion of departmental housing stock through housing light type (wooden houses). From the list unconventional practices the ideologically correct was considered eviction of «unearned elements». However procedure of eviction in the Donetsk region did not took place in large comfortable cities because such definition didn't corresponded to even the district centers, but it took place in factory settlements. Accordingly, workers had moved not in a luxury apartment, but in a modest habitation.

Key words: house crisis, house building, hostels, the redistribution of housing, Donetsk region.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ:

1. Мовчан О. Житлово-побутові умови та комунальне обслуговування робітників УСРР. 1920-ті рр. / О. Мовчан // Проблеми Історії України: факти, судження, пошуки. – 2007. – № 17. – С. 229-277; Борисенко М. В. Житло та побут міського населення України у 20–30-х роках ХХ ст.: монографія / М. В. Борисенко. – К.: ВД «Стилос», 2009. – 357 с; Кокорська О. І. Соціальний розвиток міст Донбасу (друга половина 20-х-30-ті роки ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О. І. Кокорська. – К., 1995. – 21 с. та ін.
2. Черных А. И. Жилищный передел. Политика 20-х годов в сфере жилья / А. И. Черных // Социологические исследования. – 1995. – № 10. – С. 71–78.
3. Меерович М. Г. Наказание жилищем: жилищная политика в СССР как средство управления людьми (1917-1937 годы) / М. Г. Меерович. – М.: РОССПЭН; Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина., 2008. – 303 с.

4. Мовчан О. М. Повсякденне життя робітників УСРР. 1920-ті рр./ О. М. Мовчан. — К.: Інститут історії України НАН України, 2011. — 312 с.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф.1, оп. 20, спр. 2054, арк. 5–27.
6. Там само, арк. 21.
7. Державний архів Донецької області (Держархів Донецької обл.), ф. 1, оп. 1, спр. 2342, арк. 91.
8. Там само, арк. 107.
9. Там само, ф. 8, оп.1, спр. 157, арк. 131.
10. Там само, ф. 1, оп. 1, спр. 611, арк. 90.
11. Там само, спр. 2342, арк. 254.
12. Там само, ф. 8, оп. 1, спр. 32, арк. 78.
13. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. —1924. — № 42. — С. 791–792.
14. Там само. — С. 792.
15. Держархів Донецької обл., ф.Р. 1146, оп. 2, спр. 303, арк. 266–267.
16. Там само, ф.Р. 2, оп. 1, спр. 408, арк. 15 зв. —16.
17. Балтусевич И. Жилищное строительство в Донбассе/ И. Балтусевич // Донецкий профессионалист. — 1924. — № 1. — С. 7.
18. Донецкий профессионалист. — 1924. — № 3. — С. 11.
19. Там само. — 1925. — № 7. — С. 14.
20. Вестник Донугля. — 1927. — № 12. — С. 16.
21. Бюллетень Сталинского окружного совета профессиональных союзов. — 1928. — № 10. — С. 6–7.
22. Профилактическая хроника Сталинского округа. — 1925. — № 2. — С. 29–30.
23. Див.: Кузенко І. О. (Дмитрик І. О.) Житлова кооперація Донбасу як один із засобів поліпшення житлової кризи в період НЕПу // Історичні і політологічні дослідження. —2010. — № 12 (43–44). — С. 126–130.
24. Підраховано автором за матеріалами: Местецкий Я. Жилищное хозяйство Украины / Я. Местецкий, Б. Сигал, Г. Георгиевский. — Харьков: Гос. из-во Украины, 1929. — С.107.
25. Держархів Луганської обл., ф.П. 34, оп.1, спр. 718, арк. 13.

Надійшла до редакції 11.11.2014 р.

ББК 74.24:63.3 (4 Укр.)

**НАВЧАЛЬНО-МАТЕРІАЛЬНА БАЗА ШКІЛ КИЄВА
(ДРУГА ПОЛОВИНА 40-Х–ПОЧАТОК 50-Х РР. XX СТ.)**

О. О. Горбатюк

АНОТАЦІЯ

У статті охарактеризовано хід відбудовчих процесів загальноосвітньої школи Києва повоєнного періоду, висвітлюється навчально-матеріальна база школи м. Києва другої половини 1940-х–початку 1950-х рр. XX ст.